

Bankhálózatok és városfejlődés

Zoltán Gál: *The Golden Age of Local Banking.*

The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century.

Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 198 oldal, 16 táblázat, 16 térkép.

Gál Zoltán a történelem, a közgazdaságtan és a földrajz határterületein tevékenykedik, olyan témával foglalkozik, amelyet kevesen ismernek és értenek igazán. Már hosszabb ideje kutatja a bankhálózatok tér- és időbeli koordinátáit, új kötetében leíró és kvantitatív módszerek segítségével elemzi a lokális bankok magyarországi városfejlődésre gyakorolt hatását. A hazai banktörténetírás komoly tradíciókkal rendelkezik, ám eddig elsősorban a jegybank és a legnagyobb fővárosi kereskedelmi bankok története állt a kutatások középpontjában. Gál Zoltán ezzel szemben a térbeliségre, a vidékiségre fókuszál, a vidéki bankok, takarékpénztárak és hitelszövetkezetek környezetükre gyakorolt hatását vizsgálja. A korábban főként nemzeti, makrogazdasági szinten, illetve egy-egy bank mikroszintjén elemzett pénzügyi folyamatokat, a betétek, hitelek, aktívák és passzívák alakulását a lokális és a regionális szintjén jeleníti meg.

A rövid bevezetés után, az első fejezet az összehasonlító módszer alkalmazását mutatja be a gazdaságtörténeti és a történeti földrajzi kutatásokban, a következő fejezetek pedig a hazai bankrendszer kialakulásának történetét foglalják össze. Az ötödik fejezet a magyar bankrendszer térbeli sajátosságait ismerteti, a bankhálózat kiépülésének, a pénzügyi innovációk térbeli elterjedésének elemzésén keresztül. A következő rész a városhálózat pénzügyi funkcióit vizsgálja, a könyv utolsó fejezete pedig az egyes magyarországi régiók urbanizációját és bankhálózatának sajátosságait mutatja be. Gál Zoltán több helyen is hangsúlyozza, hogy a 19–20. század fordulóján a modern urbanizáció szorosan összekapcsolódott a pénzügyi szektor fejlődésével. A pénzgazdálkodás, az első bankok a városokban jöttek létre, a pénzügyi szolgáltatások idővel a városok legfontosabb funkcióivá váltak, így a városhálózat sajátosságai szoros korrelációt mutatnak a bankrendszer térbeli, regionális szerkezetével, a pénzügyi innovációk terjedésével. Gál szerint a korábbi várostörténeti kutatások eltúlozták az iparosodás jelentőségét a modern városok fejlődésében, holott a hitelrendszerek kialakulása legalább akkora hatással volt, mint az indusztrializáció. A történeti elemzések azt bizonyítják, hogy az egyoldalú ipari arculattal rendelkező települések növekedése elmaradt azokétól, ahol mind az ipari, mind pedig a pénzügyi funkciók jelen voltak. Magyarország esetében is megfigyelhető, hogy a túlnyomóan ipari jellegű települések (Ózd, Újpest, Rózsahegy, Vajdahunyad) alacsonyabb szintű városi fejlődést mutattak, mint azok, ahol a kereskedelmi és más szolgáltatások is jelen voltak az ipar mellett (Temesvár, Pozsony, Nagyvárad, Győr). Számos bizonyíték van rá, hogy Magyarországon a II. világháború előtt

a nehéziparnak nem volt közvetlen hatása az urbanizációra, az egyetlen kivételt a szabály alól Budapest jelentette. Az ipar gyakran nem a hagyományos városi központokba települt, hanem kisebb településekre, amelyeknek nem volt városi rangjuk (Salgótarján, Diósgyőr, Petroszény).

A hetedik fejezet a magyarországi régiók bankhálózatát mutatja be. Gál Zoltán a banki adatok alapján kialakított városhierarchián belül jelentős változásokat talált az 1894 és 1909 közötti tizenöt év alatt. Néhány tradicionális központ (Kassa, Pécs, Nagykanizsa, Győr, Sopron) szerepe csökkent, míg számos kelet-magyarországi város jelentősen javított a pozícióján. A szerző kvantitatív regionális elemzése megkérdőjelezi a történeti köztudatban rögzült sztereotípiákat a fejlett Dunántúlról és az elmaradott Alföldről. A 19–20. század fordulóján az alföldi városok ugyanis jóval gyorsabb urbanizációs növekedést mutattak, mint az ország nyugati régiói. Az egy főre jutó betétállomány növekedése jól mutatja a modernizációs impulzusok nyugatról keletre való kiterjedését: 1894 és 1909 között sok, korábban elmaradott térség kezdett felzárkózni a magas egy főre jutó megtakarításokkal rendelkező területekhez. A délkelet-magyarországi régiókban gyorsabb ütemben fejlődtek a pénzügyi szolgáltatások, mint a Dunántúl hagyományos pénzügyi központjaiban: a tíz legnagyobb bankvagyon koncentráló regionális központból nyolc Magyarország keleti részén volt található. Kelet-Magyarországon összefüggő városi övezet alakult ki a hagyományos piaci városöv mentén, amely Szatmártól Debrecen, Nagyvárad, Arad és Temesvár érintésével Versecig húzódott. Ezeken a településeken gyors urbanizáció és gazdasági növekedés volt megfigyelhető, virágzó gazdaságú innovációs zóna alakult ki, amely erősen eltért elmaradott hátországától. Erdély és Horvátország ugyanakkor a jelentős fejlődés ellenére is sereghajtó maradt, ami alól csupán Kolozsvár, Nagyszében és Zágráb jelentett kivételt, hiszen e városokban jelentős összegű banktőke és betétállomány koncentráltódott. Érdekes lett volna az összehasonlításba bevonni a regionális GDP-adatokat is (Good, illetve Schulze számításai alapján),¹ hogy megállapítható legyen, ezek is ugyanilyen tendenciákat mutatnak-e, mint a pénzintézeti adatok alakulása.

A könyv érdeme, hogy foglalkozik a kutatásban eddig elhanyagolt bankkoncentrációs folyamattal, először olvashatunk a fővárosi és vidéki bankok közötti konfliktusokról, azokról az érdekellentétekről, amelyeket a fővárosi nagybankok vidéki megjelenése váltott ki. A nagy fővárosi bankok eltérő hálózatépítési stratégiát alkalmaztak. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, az erősebb vidéki pénzintézetek versenyét elkerülendő, inkább a közepes méretű bankpiacokon nyitotta meg saját vidéki bankfiókjait, míg affiliált bankjai a fontosabb pénzügyi központokban működtek. A Magyar Általános Hitelbank ezzel szemben olyan nagyobb városokban jelent meg, ahol komolyabb ipari tevékenység is volt (Pozsony, Temesvár, Szabadka). A Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. pedig

¹ Schulze, Max-Stephan 2000: Patterns of Growth and Stagnation in the Late Nineteenth Century Habsburg Economy. *European Review of Economic History* (4.) 3. 311–340.

a perifériákon és külföldön, főleg a Balkánon létesített bankfiókokat (Szarajevó, Szaloniki, Banja Luka, Mosztár, Bukarest, Isztambul).

Néhány kritikai észrevételem is támadt azonban olvasás közben. Vitathatónak találok Gál Zoltán állítását, miszerint a modern bankrendszerek mindeütt hasonló fejlődési szakaszokon mentek át, s a magyar, bár megkétszerezve, szintén ezt az univerzális modellt követte. A banktörténeti kutatások nagy különbségeket tártak fel az egyes európai országok esetében, jelentős eltéréseket találtak mind az egyes országokban működő pénzügyi intézetek típusaiban, mind funkcióikban, mind specializáltságuk, illetve univerzális jellegük mértékében, mind pedig a tőkepiacra betöltött szerepükben. E kutatások fontos különbségeket mutatnak ki a bankok iparfinanszírozási gyakorlatában is. Különösen markáns eltéréseket szoktak találni a brit, a német és a francia bankrendszer között.² Gál Zoltán, Ron Martin³ tipológiáját használva, három fejlődési szakaszt különít el a hazai pénzügyi rendszer kialakulása során. Az első a regionális, bankorientált szakasz, amely az 1920-as évek végéig tartott Magyarországon, és a helyi tőkeakkumulációt felszívó lokális pénzügyi intézetek kiterjedt hálózata volt rá jellemző, vagyis a helyi pénzügyi források fontos szerepet játszottak a gazdasági növekedés finanszírozásában. A magángazdaság külső tőkeszükségletét főleg a banki hitelek biztosították. A két világháború között ezt a nemzeti vagy piacorientált szakasz váltotta fel, amelyben a bankrendszer a korábbinál sokkal nagyobb mértékben koncentrált Budapestre: a nemzeti pénzpiac magába olvasztotta a helyi és regionális pénzügyi intézeteket, s ezzel létrejött a bankfiókok országos szintű hálózata, a tőkepiac lett a legfontosabb tőkeforrás. A bankrendszer evolúciójának harmadik szakasza a globális piacok transznacionális korszaka, amelyben a szükséges pénzügyi forrásokat alapvetően az intézményi befektetők biztosítják, a nemzetközi pénz- és tőkepiacok közvetítésével. Ez a korszak a rendszerváltás után következett el a magyar bankok számára. Véleményem szerint Martin korszakolásának univerzális jellege vitatható, érvényessége Magyarország esetében különösen kérdésesnek tűnik. Nem tudok egyetérteni a bankok meghatározó szerepével a gazdaság finanszírozásában az I. világháború előtt, ahogyan azzal sem, hogy a két világháború között a tőkepiac lett volna a gazdaság legfontosabb tőkeforrása. Bár a pénzügyi intézetek fontos gazdasági intézmények voltak a 19–20. században, a kutatások azt igazolják, hogy szerepüket gyakran túlértékelik, jelentőségük pedig idővel csökkent, miközben a vállalati önfelfinanszírozás, a vállalatok közötti hitelezés jelentősége növekedett. A tőkepiac pedig Magyarországon a korábbi időszakokban is elhanyagolható szerepet játszott a beruházások finanszírozásában.

² Collins, Michael 1995: *Banks and Industrial Finance in Britain, 1800–1939*. Cambridge University Press, Cambridge; Kindleberger, Charles P. 1993: *A Financial History of Western Europe*. Oxford University Press, Oxford; Pohl, Hans (Hrsg.) 1993: *Europäische Bankengeschichte*. Fritz Knapp Verlag, Frankfurt am Main.

³ Martin, Ron 1994: Stateless Monies, Global Financial Integration and National Economic Autonomy: The End of Geography? In: Corbridge, Stuart – Martin, Ron – Thrift, Nigel (eds.): *Money, Power and Space*. Blackwell, Oxford – Cambridge Mass., 253–276.

Csalódást okoz számomra, hogy a kötet nem foglal határozottabban állást a banksűrűségről szóló vitában. Már az I. világháború előtt megfogalmazódott, hogy túl sok bank van Magyarországon, a két világháború között pedig éppen erre hivatkozva szorgalmazták a bankrendszer racionalizálását. Tomka Béla szerint a 20. század elején a magyar hitelintézetek sűrűsége – amennyiben csak a bankokat vesszük figyelembe – nem volt magas, a takarékpénztárak számbavételével azonban viszonylag magasnak tekinthető, különösen az univerzális bankrendszerrel rendelkező országokhoz viszonyítva, bár így sem kiugróan magas.⁴ Gál Zoltán szerint ugyanakkor túl sok volt a bank, a túlzott banksűrűség pedig csökkentette a bankrendszer mérethatékonyságát. Csak sajnálhatjuk, hogy a véleményét nem támasztja alá saját adataival, és nem próbálja megcáfolni Tomka számításait sem, pedig pont ez lett volna várható egy kvantitatív bankföldrajzi elemzéstől.

Nem értek egyet azzal az állítással sem, hogy a bankok ipari és közlekedési befektetésekre használták fel saját tőkéiket, és a külföldi befektetőktől származó forrásaikat (30). Kövér György, Tomka Béla és mások kutatásaiból tudható, hogy a magyar univerzális bankok rendkívül óvatos befektetési politikát folytattak, tevékenységük zöme a hagyományos bankári tevékenységekre terjedt ki, csak viszonylag kis arányban vállaltak szerepet kockázatos ipari befektetésekből. Apróbb tévedés, hogy az Osztrák Nemzeti Bankot nem 1851-ben, hanem 1816-ban alapították (26), az első magyarországi fiókját hozta létre e bank 1851-ben Pesten. A jegybank (Osztrák Nemzeti Bank, majd 1878-tól az Osztrák–Magyar Bank) egyébként sajnálatosan háttérbe szorul a könyvben, noha vitathatatlanul fontos szerepet játszott a pénzügyi integrációban, a pénzügyi közvetítés elterjesztésében a birodalom egész területén.

Végül pedig sajnos nem lehet megjegyzés nélkül hagyni a könyv igénytelen külső megjelenését: a szöveg nehezen olvasható a kis sortávolság és a minimális margó következtében, sok oldalról még a lapszám is lemaradt. Érthetetlen, hogy egy városhálózattal foglalkozó könyvben nincs tárgymutató és földrajzi névmutató. A kötet közérthetőségét nagyban segítette volna egy szöszedet is, amelyben definiálják a gyakrabban használt statisztikai kategóriákat: ha valaki nem folyamatosan olvassa a könyvet, szinte értelmetlen a kötet több fejezete, mivel a témában kevésbé jártas olvasó nem mindig érti, mi a jelentése az olyan mutatóknak, mint például a *banki jelentőség-többlet hányados* (*significant banking surplus ratio*). A kötetben található nagy számú térkép és a szöveget kísérő táblázatok ugyanakkor sokat segítenek a térbeli és a statisztikai összefüggések láttatásában.

A könyvet mindezzel együtt is jó szívvel ajánlhatom mindenkinek, aki új nézőpontból szeretné látni a dualizmus korának banktörténetét, akit érdekelnek a korszak városfejlődésének gazdasági mozgatórugói.

Pogány Ágnes

⁴ Tomka Béla 1996: *A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836–1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 51–54; Tomka Béla 1999: A magyar bankrendszer fejlődésének sajátosságai nemzetközi összehasonlításban, 1880–1931. *Századok* (133.) 4. 655–683.